

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ATATÜRK'ÜN 100. DOĞUM YILINA ARMAĞAN

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXIV

Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Hüseyin ATAY (Dekan)

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN

Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU

Doç. Dr. Beyza BİLGİN

Doç. Dr. Günay TÜMER

Doç. Dr. Rami AYAS

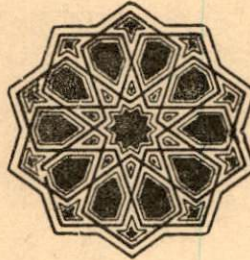
Makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXIV

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Prof. Dr. Hüseyin ATAY, <i>İslamda Hayır İşleri</i>	1
Prof. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Medreselerin Gerilemesi</i>	15
Prof. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Temizlik ve Çeşitleri</i>	57
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Garânik Meselesinin İstismar- cuları</i>	69
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>İnsan Olma Yolu</i>	93
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Terbiye Kuralları</i>	127
Prof. Dr. Hikmet TANYU, <i>Martin Luther'in Türkler Hakkındaki Sözleri</i>	151
Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU, <i>Anayasanın Sosyo-Juri- dik Eleştirisi</i>	163
Doç. Dr. Neda ARMANER, <i>Okulda Çocuğun Düşünce ve Davra- nışını Etkileyen Faktörler ve Rehberlik</i>	167
Doç. Dr. Neda ARMANER, <i>Çocukluk Dönemi Dini</i>	175
Doç. Dr. Mehmet AYDIN, <i>Ateizm ve Çıkmazları</i>	187
Doç. Dr. Mehmet AYDIN, <i>Din ve Felsefeye Göre Tanrı</i>	205
Doç. Dr. Mehmet DAĞ, <i>Kelâm ve İslâm Felsefesinde Hareket Ku- ramı</i>	221
Doç. Dr. Ethem RUHİ FIĞLALI, <i>İbn Sadru'd-din Eş-Şirvânî ve İtikâdî Mezhepler Hakkındaki Türkçe Risâlesi</i>	249
Doç. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI, <i>Tercümânü'l-Ümem</i>	277
Doç. Dr. Kemal IŞIK, <i>Mutezile'nin İlk Kurucusu Vâsıl B. Ata ve Büyük Günah Meselesi</i>	337
Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU, <i>Anadolu Selçukluları Devrinde Ti- cari Hayat</i>	359
Doç. Dr. Abdulkadir ŞENER, <i>İslam Hukukunda İctihad ve Taklid Problemi</i>	375

	<u>Sayfa</u>
Doç. Dr. Cihad TUNÇ, <i>Töbe Hakkında Bazı Meseleler</i>	389
Dr. Hayrani ALTINTAŞ, <i>Tasavvuf</i>	413
Ass. Münir ATALAR, <i>Osmanlı Padişahları</i>	425
Dr. Mehmet BAYRAKDAR, <i>Yeni Felsefe ve Yeni Felsefeciler</i> .	461
Doç. Dr. Beyza BİLGİN, <i>Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri</i>	469
Ass. Ruhi KALENDER, <i>15. Yüzyılda Arapça Musiki Terimleri ve Türkçe Karşılıkları</i>	485
Esat KILIÇER, <i>İslâmda Aile Plânlaması</i>	491
Dr. M. Cemal SOFUOĞLU, <i>Şia'nın Sahabiler Hakkındaki Bazı Görüşleri</i>	533
I. GOLDZİHER, <i>İslamiyetin İlk Zamanlarında Zühd.</i> Çev. Dr. Hayrani ALTINTAŞ	539
Afif Abdu'l-Fettah TABBARA, <i>Hz. İbrahim (A.S.) Çeviren Dr. Mehmet AYDIN</i>	547
Antoine VERGOTE, <i>Ergenlikte Din.</i> Çev. Dr. Erdoğan FIRAT ..	583
Muhammed TALBI, <i>Bid'atlar</i> Çev. Dr. Mehmet ŞİMŞEK	593
Louis GARDET, <i>İslâm "Din İlimleri" İçinde İlm-i Kelâmın Yeri Üzerinde Bazı Düşünceler</i> Çev. Dr. M. Sait YAZICIOĞLU .	609

KİTAP TANITMA

Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU, <i>İslamic Medicine</i>	621
Doç. Dr. Abdulkadir ŞENER, <i>Fıkhü'l-İmam el-Evzâ'i Evzâ'i. Evvelu Tedvin Li-Fikhi'l-İmam</i>	623
Dr. Mustafa Sait YAZICIOĞLU, <i>İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti Problemi (Mutezile Çözümü)</i>	627
Ahmet KOCA, <i>Fakültemiz Kütüphanesine Gelen Kitap ve Dergiler</i>	631

İSLAMİYETİN İLK ZAMANLARINDA ZÜHD

İ. GOLDZİHER

Çev. Dr. Hayrani ALTINTAŞ

Bazı tarihsel belgelere göre, Hz. Peygamberin ilk ümmetinin kimi kesimlerinde, Peygamberin öğrettiklerinden çok, dünyadan elini eteğini çekmiş hıristiyan din adamı ve keşişlerinden esinlenmiş, nefse ceza verme ve onu öldürme uygulamalarına yönelik bir eğilim vardı. Esasen Hz. Peygamber, her türlü keşişsel eğilimlere ve *rahbaniyete* karşı idi¹.

Bu rivayetlerin her yönden uydurma oldukları kabul edilemez. Hz. Muhammed tarafından yapılan serzeniş ve kesin yasaklamaların bu konuyla ilgili olarak her zaman ileri sürülmeleri yeterli değildir. Aksine, daha sonra, sufiler ve dervişlerle gelişen zühd hareketlerinin İslâm'ın tabii elemanlarından biri haline geldiği zaman, İslâm'da görülen keşişlik ile, açıkça bunun aleyhinde olan aslı inanişim, uydurma hadisler aracılığıyla uzlaştırılması gereği sık sık duyuldu. Bu yapay gerçekleştirmede hadisin rolü, Süleyman b. İsa el-Sencari tarafından yayılmış Peygambere ait olduğu söylenen bir sözde açıkça ortaya çıkıyordu. Yaşadığı zamanı bilmediğimiz bu hadis uydurmacısı, düzenli bir isnad zinciri ile Hz. Peygamberden (merfuan) şu söylentiyi yayıyordu: "Ümmetimin üzerinden üç yüz seksen yıl geçtiği zaman, dağların tepelerinde bekâr yaşamak ve dünyadan elini eteğini çekmeğe izin verilmiş olacaktır²." Ebû Talib el-Mekkî (ö.386/996) tarafından kaleme alınmış, "*Kalblerin Gıdası*" adı altında tanınmış, zühd sistemini yansıtan eserde bekârlığa delil olarak aktarılan aynı hadisin bir başka anlatım biçimi (varyantı) hicrî 200 tarihini vermektedir; bu hadiste, bekârlığın belirtilen tarihten itibaren Allah tarafından hoş karşılanacağı bildirilmektedir³. Gerçek olmayan bu geleneksel hikmet anlayışı, uzun zamandan beri hicrî dördüncü yüzyılın zahitler topluluğu tarafından kabul edilmişti. Elbette, bu hareketin, Hz. Peygamberin eski hadis ve inançlarının aksine, o sıralarda yeni

1 Krş. *Revue*, C.XVIII, s. 192-196.

2 Ez-Zehebi, *Mizân el-İtidal*, I, s. 377.

3 *Kût el-Kulûb*, Kahire 1310, II, s. 239.

yeni önem kazanan sufizm ve zahidliğe islâmî inançlara uygun bir temel sağlamaktan başka bir amacı yoktu. Hiç şüphesiz, bu yersiz, kötü kurnazlık daha fazla çoğalmadı; fakat, daha önce sık sık belirttiğimiz kavramın delilinden başka, bize bir örnek daha sağladı. Söz konusu olan şudur: İslâm'ın gelişmesi sırasında ortaya çıkan eğilim ve davranışlar kendilerini onaylatmak için, Peygamberin açık sözleriyle olsun, üstü örtülü sözleriyle olsun, var güçleriyle çalışarak, Hz. Peygamberin öğretilisine kendilerini bağlamak istemişlerdir.

Şimdi de, zahidliğin tamamlayıcı bir eleman olarak İslâm'a girmesinden önce, bu dinin ilk zamanlarından⁴ bize kadar getirilen tövbe ve istiğfara ait bir kaç uygulamayı inceleyeceğiz.

Behlül b. Zueyb adında biri, günahlarının şuurunda ve bunun etkisinde, Medine yollarındaki dağlara çıkar; bütün insan topluluklarından uzak orada yaşar, kıldan⁵ elbiseler giyer, ellerini arkasına zincirle bağlayarak durmadan şöyle haykırır: "Allah'ım, Yâ Rabbi; İşte Behlül, elleri bağlanmış ve zincirlenmiş, sana günahlarını itiraf eder haldedir⁶."

İki yüzlülüğe karşı yapılan sitemlere gereklilik göstermek için, Benû Kureyzalardaki görevi sırasında gereken her şeyi yapan *Ebu Lubâbe* vicdan azabından sarsılıyor ve vücudunu caminin sütunlarından birine bağlama ve Allah'ın kendini affettiğini belirten görünür bir işaret gelinceye kadar bu şekilde kalmak cezasını nefesine zorla kabul ettiriyor⁷. Müfessirler, 9. surenin 103. âyetinin tefsirini yaparken Hz. Muhammed zamanında, bazı kişilerin herhangi bir bahane ile savaşa katılma görevinden kaçmış olmalarından ötürü kendilerini aynı nefis cezasına çarptırdıklarını hadislere dayanarak bildiriyorlar. Bu çeşit bir nefis

4 Krş. Kremer, *Geschichte der herrschenden Ideen des Islam*, s. 52 vd.

5 Mish, Bu elbiseler (çoğul olarak alışlagelen *musûh*) hristiyan keşişlerin (*ruhân*) özelliğini belirtir; Krş. Georg. Hoffmann, *Zeitschrift d. deutschen morgenlaendischen Gesellschaft*, içinde, C.XXXII, s. 760. Benzer elbiseleri taşıyan kadın keşişler de vardı. *celbesna al-musuh* (Hasan, *Divân*, Tunus bas., s. 25, 7-Ibn Hişâm, 1026, 7, aynı eserde *el-mebadil* yazar): Cerir (İbn Hişâm, s. 385, 4) keşişi şöyle adlandırır: *zu-l misheyri fi-l-kus* = hücrede kıldan iki elbiseli adam. Bu ikili ile Maverdî'deki (Enger yay., s. 277, 12) A-şa'nın bir şuurunda geçen "suriyeli (keşişin iki elbisesine yemin eder ki" (*halefû bi sevbey rahibi'l-Şâmi*) yemini arasında bir münasebet kurulabilir. Eski ve yeni yeminin esrarlı bir formülü "Valid'in iki elbisesine yemin ederim ki" İbn Rüşd, de goege yay., s. 191, 12) hâlâ bir açıklama bekliyor. Tekrar Krş. Yakut, II, s. 101, 8; Vahiy arayıcısı, İdol papazından iki elbise alıyor. Bu çeşitli örneklerdeki iki elbisenin devamlı zikri, M.Wellhausen'ın açıkladığı söz kuruluşu ile aynı tertibden gibi görünmüyor. Heindentum, 1. bas. s. 117.

6 *Üsd el-Gâbe*, I, s. 211, 3 vd.

7 İbn Hişâm, s. 686, aşağıda. El-Zürkânî, (*Muvatta* üzerine, II, s. 342) bu konuda çeşitli hadisleri topladı.

cezası, İslâm'ın ilk zamanlarında, çeşitli biçimler altında kendini göstermektedir. Böylece, iki insan, biri diğerine bağlanmış olarak görülebiliyor. Rivayet edilir ki, Hz. Muhammed, islamiyeti kabul etmiş olan *Bişr b. Ebi Halifa*'yı oğluyla beraber bağlanmış olarak gördü. Bişr, eğer Peygamberin ordusu tarafından ele geçirilen mallara ve çocuklarına yeniden sahip olursa islamiyeti kabul ederek Kabe'yi oğluyla bağlanmış olarak tavaf edeceğini adanmıştı. Onun islâmiyeti kabulü kaybettiklerini geri verdirmeye sonucuyla neticelendi ve Bişr adağını yerine getirdi. Fakat, nefse her türlü cezayı reddeden Hz. Peygamber, onları bağlayan ipleri kesti, "Tavafı bu bağlarsız yap, bu biçimde yapmak şeytandandır" dedi⁸. Kendi inancının aksi, bütün zahidlere yaraşır nefis cezalarını önlemek için Hz. Peygamber tarafından kullanılan ifade diğer şartlarda da aynıdır. Meselâ, bekârlığın terkedilmesi hususundaki isteklendirmelerinden birinde de onun aynı şekilde ifadesini görüyoruz. Maddi yönden çok iyi bir durumda bulunmasına rağmen bekâr olarak yaşamayı tercih eden Akkâf b. Vada'a el-Hilâlî'ye⁹ şu şekilde hitap etmiştir: "Bekâr yaşamakla şeytanın kardeşlerinden oluyorsun (*min ihvâni's-şeyâtin*). Veya hristiyan keşişlerinden biri olmak istiyorsan (*min ruhban en-nasârâ*); öyle ise, açıkça git onlarla birleş veyahutta bizden ol; bizden olduğun takdirde bizim yaptığımızı yapmalısın. Bizim sünnetimiz, evlenmektir. Sizin aranızda en kötüleriniz bekârlarımız ve ölümlerinizi aramızda en sefilleriniz¹⁰ bekârlardır¹¹."

Aynı biçimdeki bir başka nefse eziyet uygulaması şair *Ferezdek* (ö. 728)'in hayat hikayelerinde bulunur; gerçekte *Ferezdek*'in özel olarak dinî nitelikte hiç bir yönü yoktu. Bu şair, nefse eziyetle onu terbiye etme konusunda, ayaklarını bağlamayı ve Kur'an-ı Kerim'i tamamen ezberlemeden önce onları çözmeyeceğini adar¹². 15. yüzyıl ortalarının ünlü gezgini. *İbn Batûta*'nın naklettiği bilgilerle karşılaştırılırsa bu hikayenin yararı daha da fazlalaşır; *İbn Batûta*, *Ferezdek* tarafından nefse eziyet yerine kullanılmış bu işlemin Yukarı Nil müslümanları tarafından, pedagojik düzenleyici ceza olarak kullanıldığını görmüştür. *Batûta*

8 *Üsd el-Gâbe*, I, s. 185.

9 *İbn el-Cevzî* (Leyden yazması, Warner, no. 1772, fol. 154 b) aynı hikayeyi kaydeder ve bu kişiyi *Bişr*'in oğlu Akkâf olarak adlandırır.

10 *Arâzil mevtaküm*. Manası şudur: bekâr olarak ölenler âhirette çok az kıymetlendirileceklerdir.

11 *Üsd el-Gâbe*, IV, s. 3. *İbn el-Cevzî*'de (anılan eser) Hz. Muhammed'in kinaması şu kelimelerle tamamlanır: "O halde, şeytana sataşmak ister misiniz?"

12 bk. "Husey'a divân"ına yazarın giriş yazısı (Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesels., C. XLVI, s. 22, not 1.

şöyle anlatır: “Kur’an-ı Kerim’i öğrenmek için büyük çaba sarfediyorlar. Bayram günü kadıya gittim; çocuklarını zincirlenmiş görünce ona dedim ki: “Onları serbest bırakmayacak mısın?” Şöyle cevap verdi: “Onları Kur’an-ı Kerim’i ezberden öğrendikleri takdirde serbest bırakacağım”¹³.

Söz konusu edilen örneklerden biri, bizi şu şekilde düşünmeye yöneltmektedir: hac mevsimi, zahidliğe eğilimli dindarlar ile, nefse eziyetle onu terbiye etmek isteyenler için, zahidlere yaraşır isteklerin tatmine elverişli en iyi zaman olarak kabul edilmektedir. Öyle görünüyor ki, İslâm’dan önce de görülen, en yayılmış adak şekillerinden biri de, bazı uzak bölgelerden hareketle yaya olarak Mekke’ye gitme girişimidir. Benzer adaklar, sonraları İslâm’da daha sık görülen bir çehreye büründüler ve bu adakların yerine getirilmelerine dair hükümler gerçek bir “casuistique” ortaya çıkardılar¹⁴. Birçok seneler, kesintisiz, haccı yaya ve çıplak ayakla yapma¹⁵, esirerin boşanması veya serbest bırakılmaları adakları yanında, bir yeminle kutsallaştırılmış olan vaadlerin bozulmaları halinde yapılan tövbe gibi kabul edilir. Böyle bir adak, aynı cinsten olan diğer adaklara nazaran, bozulmaması en çok gereken, fakat aksine yapılması daha çok zorunlu hâl olarak bilinmektedir¹⁶.

İslâm tarihi, Kabe’yi tavaf ederken burnuna bir halka geçirmek suretiyle kendilerini deve gibi yöneten kişileri de tanımıştır. Benzer halkaları kullandıkları yularlarla tesbit etmek için, ilk önce burnu delmek (sakatlamak) gerekiyordu. Hz. Peygamber, şöyle diyerek bu deve yularını kendi eliyle koparmıştır: “Allah’ın, kendisine duyulan aşk için, insanların kendilerini bu biçimde sakatlamalarına ihtiyaç yoktur”¹⁷. Emevi halifesi Abdülmelik (684-705)’in zamanına uygun düşen hikayelerin bazısında bu çeşit sakatlanmaların gerçekten uygulandığına dair bazı kanıtlar bulunabilir. Bedevi bir arap şeyhi, Çöl hayatından vazgeçtikten sonra, kendisini ve arkadaşlarını, daha önce yaptığı kötülükler için tövbe etmek ve nefislerine eziyet için de burunlarında deve halkaları ve yünden elbiselerle (tövbe giysisi), hac yapmaya zorlar¹⁸. Bu garip ve gülünç kıyafetlerle kutsal evi tavaf ederler.

13 *Voyages d’İbn Batutah*, Defremery et Sanguinetti yay., IV, s. 422.

14 *Muvatta*, II, s. 332-337. Bu ada formülüne (dört adımda Kâbe) *Üsd el-Gâbe*, V s. 537’de de rastlanır.

15 Yakûbî, *Tarih*, Houtsma yay. II, s. 505, 13; 509, 14-Agânî, X, s. 141, 10.

16 Taberî, III, s. 603.

17 Buharî, *K. el-İman*, 29. Hz. Peygamber aynı sözleri, böyle bir adak sonucu yaya olarak ve oğulları tarafından böylece yönetilen bir ihtiyara da yöneltmiştir. (Tirmizî, I, s. 290).

18 Agânî, XI, s. 61-Krş. Nöldeke, *Zeitschr. içinde d. deutschen morguel. Ges.*, XLVIII, s. 64, sufi kelimesi hakkında.

Bu zamanın tövbeyle ilgili uygulamaları arasında bir diğeri ilginçtir: çekmektedir: *sukût adağı*. Bizce, çok muhtemel olarak, tıpkı *rahbaniya*¹⁹ nın diğeri uygulamaları gibi, zahidlere yaraşır bir davranış olan bu söz söylemekten çekinmek adağı da hristiyan kaynaklıdır. Hz. Muhammed'in bile onu görmüş olması muhtemeldir. İslâm'daki Hz. İsa'nın doğumunu anlatan hikâyelerden çıkartılabilecek olan şudur: Hz. Muhammed, Hz. Meryem'e bu tür bir susma adağı nisbet etmektedir; öyle ki, Meryem yeni doğan çocuk üzerine sorulan sorulara kendisi cevap veremez; sadece çocuğu gösteren işaret yapar ve çocuk insanlarla konuşur²⁰. Zâhidlerce önerilen bu az konuşmanın lehindeki hükümler²¹, bu konuda isteyerek yapılan bir şey olmaksızın daha çok Hz. İsa ile ilişkilidir. "Hz. İsa'ya denildi ki, gerçekten cennete ulaşmak için bize bir yol göster; ve o, şöyle cevap verdi: bütün hayatınız boyunca, kendinizi konuşmaktan alıkoynunuz (*lâ tentikû ebeden*)". Hz. İsa kendisine inananlara şöyle dedi: "Allah'a ibadet (*el-ibâde*) on kısımdır, onun içinde dokuz tanesi vardır ki sükût (*el-samt*) la elde edilir, bir tanesi de insanlardan uzaklaşmakla kazanılır (*el-firar min en-nas*)"²².

Şimdide bu konu ile ilgili olarak İslâm'ın en eski zamanlarından alınmış bir kaç misâli görelim: Hz. Peygamber zamanında *Ebû İsrail* adında bir adam zühd eğiliminin ilk temsilcisi olarak gösteriliyor. Bu hadisin acâipliği ve bu kişinin gerçek adı konusundaki birbirine zıt veriler, *Ebû İsrail*'in gerçek bir şahsiyet olmasından daha ziyade zâhid tipi olabileceğini farzettiriyorlar. Her ne olursa olsun, deniliyor ki, bir gün Hz. Peygamber sahabileriyle konuşurken diğeri insanlarla birlikte gölgede durmayı aksine güneş altında ayakta duran bir adam gördü. Bu acâip adamın kim olduğunu sorduğunda kendisine onun *Ebû İsrail* olduğu ve devamlı olarak oruç tutmayı, hiç konuşmadan güneş altında ayakta durmayı adadığını ve bunun için böyle davrandığını söylediler. Hz. Peygamberin hadislerine ait belgeler, böyle durumlarda Hz. Peygamberin zâhidlere yaraşan adakların yapılmasında onu yapan sahabilerine karşı bu davranışı şiddetle reddeden sözlerini kapsar²³.

19 Hristiyan kesişlerinin hayatındaki bu çile uygulamalarına ait izlenimler için bk. Leckl, *History of European Morals*, II, s. 23.

20 *Kur'an-ı Kerim*, Meryem 27-30.

21 Hiç şüphesiz bu buyruklarla, edebî açıdan toplanmış bulunan ve daha ziyade iran etkisinden gelen büyüklerin sözünü ayırdetmek gerekir; bu sözler arap edebiyatında oldukça çok miktarda bulunur, aynı cinsten olan ata sözleri ve deyimler gibi, meselâ kont H. de Castries'nin *Les Gnomes de Sidi Abd er-Rahman el-Rahman el-Medjedoub'u* (Paris 1896), s. 57-60.

22 Gazzali, *Ihyâ, Ulûm ed-Din*, III, s. 108 in sonunda.

23 *Muvatta*, II, s. 337; *Buhari, K. el-İman*, no. 29; *Süneni*, Ebî Davûd, II, s. 195; *Dârimi*, s. 39; *Nevevî, Wüstenfeld yay.*, s. 650.

Enes b. Malik, cuma günleri oruç tutmanın²⁴ ve konuşmaktan çekinmenin (*velâ ukellim ehaden*) iyi olup olmadığını sorduğu zaman, Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: "Ramazan orucu günlerine rastlamadıkça cuma günleri oruç tutmayacaksın²⁵. Az konuşmaya gelince, senin insanları faziletle davranışlara, hayırlı işlere teşvik etmen, kötülenmiş, Allah'ın istemediği hareketlerden onların korunmasını sağlaman, onlarla konuşmamaktan daha iyi, daha hayırlıdır²⁶."

Arapların cahiliye çağına kadar varan âdetlerin hâlâ yaşayışlarıyla ilgili hadisleri topladığı bir bahiste, Buhârî, şunları kaydeder: Hz. Ebu Bekir, *Zeyneb* adında, Ahmas kabilesinden olan ve Mekke'de ikâmeti sırasında hiç bir söz söylemeksizin kesintisiz bir sükût hali yaşadığı söylenen bir kadından konuşulduğunu işitti. Bu kadın hac sırasında konuşmayacağını (*hacc musmitaten*) adamıştı. Ebu Bekir, bunun bir dinsizlik âdeti (*min amel el-cahiliyye*) olduğunu söyleyerek kınadı²⁷.

Hattâbî (ö.998) de cahiliye devri araplarının "*i'tikaf*"²⁸ sırasında yirmi dört saat müddetle²⁹ konuşmama ilkesini kabul ettirlerini nakleder; fakat bu bilginin gerçekten doğru olduğunu kabul etmek mümkün görünmüyor.

Yukarıda aktarılan örneklerden sonuç olarak şunlar çıkartılabilir: Zühde ait çekinmeler ve İslâm'ın başlangıcında dindar kişiler tarafından uygulanan, nefse eziyetle onu terbiye etme çabaları arasında konuşmaktan çekinmek de bulunuyordu; bunun için en uygun zaman hac ibadeti idi. Gerçekte bu ibadet, başlangıcından itibaren çeşitli cins zühd hareketlerine ortak edildi³⁰. Hatta daha sonraki zamanlarda da görülen, hac sırasında konuşmama zühdü tamamen ortadan kaybolmadı. *İbn Batuta*, Mekke'ye seyahati sırasında, Mekke'ye hacı olmak için gelmiş ve yıllarca kimse ile konuşmadan orada kalmış ve bu yüzden *el-samit* lakabını almış Ebu Bekr el-Şîrâzî adında birinden bahsediyor³¹. Burada, Ahmas kabilesinden olan *Zeyneb*'in gecikmiş bir taklitçisini görmekteyiz.

24 İslâm'ın ilk zamanında, bazı kereler bir zühd hareketi olarak et yememe davranışını görüyoruz. Taberî'de çok ilgi çekici bir örnek vardır, I.C, s. 2924, 9. Peygamberin sahabilerinden biri *âbi el-lahm* (eti rededen kimse) olarak adlandırılır. *Üsd el-Gâbe*, V, s. 286.

25 Bu konuyla ilgili olarak bk. *Reveu des Etudes Juive*, XXVIII, s. 83.

26 Râgıb el-İsfehânî, *Muhâdarât el-Udebâ'*, Kahire 1287, II. 3.266.

27 *Kıtab el-Menâkib el-Ensâr*, 26 (Krehl yay., III, s. 117).

28 Kremer, *Herr schende Ideen des İslam*, s. 55.

29 nakl. Nevevî, *Kıtab el-Ezkâr*, Kahire 1312, s. 180.

30 Hac ibâdetine ortak edilen bu tür uygulamaların, dinî özellikleri üzerine, Robertson Smith'in *Lectures on the religion of the Semites*, içindeki teorisine bakınız (I, s. 481-485).

31 *Voyages d'Ibn Batutah*, I, s. 357.

Hatta zâhid topluluklarının dışında, dindar kişilerin biyografilerinde az konuşan olmak en üstün fazilet olarak sık sık görülmektedir. Onlarda şu sıfat sık sık bulunur: *kesir el-samt* (çok sessizlik). Halife I. Muaviye'nin çağdaşı ve zamanında en büyük kul olarak değerlendirilen³² dindar ilâhiyatçı Rebib Huseym, yirmi yıl müddetle dünyaya ait hiç bir söz (*kelâm el-dünya*) kullanmadığından ve her gün kullandığı kelimeleri en iyi bir biçimde kaydederek, kullanmasında kendini özgür hissettiği çok az sözün de titizlikle hesabını tuttuğundan ötürü övülür³³. Benzer davranışlar, daha sonraları, dindar insanların ve meşhur sufilerin biyografilerinde de bulunur. Onlardan en meşhurlarından bir tanesini belirtmek için, 13. yüzyıl başlarının müslüman Mısır'ının büyük şeyhi Ahmed el-Bedevî³⁴yi zikretmek kafidir. Bedevî Nil deltasında, Tanta'da açtığı işyerinden önce, gençliğinden itibaren halkla yaptığı ticaretten uzaklaşmıştı; gözlerini göğe dikmiş bir halde bakardı, çok gerekli haller hariç konuşmak için ağzını açmıyordu; başkalarıyla ilişkisi sadece işaretle idi³⁵. Sufilerin hayatlarından bahseden kitaplar benzer misâllerle doludur.

Bununla birlikte, başka birçok konularda bir kısım insanları diğerlerini geçmeye teşvik eden mutasavvıf ahlâkçılar³⁶ bu konuda, olgunluğa yönelen insanlara, hayattan uzaklaşmanın yanında, olgunluğa (*ke-mâl*) ulaşmada en üstün bir araç olarak devamlı sessizliği (*sükût*) sahk verirlerse de³⁷, bu, onlarda asla "*bir tarikatın belli başlı bir ilkesi*" haline gelmemiştir. Konuşmaktan devamlı olarak çekinme hali tarikatların hiç birinde, bu şekilde hiç bir yerde bulunmaz. Tarikatlara giren birçok müridlere görev olarak düşen "*murakebe*"nin özel tabiatı ise, sadece, zaman zaman, belirli bir sürede bütün toplumsal hayattan uzak kal-

32 İbn Cureyc, *Kitab el İştikâk*, s. 112.

33 Gazzalî, *Ihya*, III, s. 108. Bu, R. Bahya ibn Pakûda'nın "*Hobos heltebabos (ferâiz el-kulûb)*" adlı kitabında belirttiği davranış kuralı ile aynı manada anlaşılmuş olması bir tesadüfün sonucu değildir: "gün boyunca ticaret ve insanlarla ilişkide ağzından çıkan her şeyi hatırında-tut ve eğer onları bir tarafa kaydedebilirsen yaz". O. Kaufmann ve Rosinin gösterdikleri gibi R. Bahya pek çok kere Gazzalî'ye bağlıdır. Burada da buna dair bir delile sahip oluyoruz.

34 Krş. *Revue*. C. II, s. 303.

35 Ebu'l-Feth el-Avfi, *İbtiga el-Kurba* (sufilerin biyografileri), Layipzig Üniversite kütüphanesinde yazma, D.C. No. 185, fol. 151 b.

36 İmameddin Ümevî (ö. 1362), sufilerin el kitabında, sükûtun sahk verilmesine karşı çıkar. Bu konuda, Ebu Ali el-Dekkak'ın şu sözlerini nakleder: "Sükût eden ve hakikatı söylemeyen dilsiz Şeytan gibidir". "İyiliği gizlemek veya kötülüğü söylemek, ikisinde birdir". *Hacet el-Kulûb* (Kût el-Kulûb'un arkasında basılmıştır) Kahire 1310, C. II, s. 253.

37 Gazzalî, *Bidayet el-Hidaye*, aynı kişinin *Minhâc el-Abidin* adlı eserinin sonunda, Kahire 1306, s. 57: *el-Uzlet ve Mülazamet el-Samt*.

mayı gerektirir (meselâ, çile). Halvetî dervişlerinin tarikâtı, adını bu tür bir yere kapanmadan (*halvet*) almaktadır. Bu tarikata katılanlar bazan kırk günlük bir süre müddetince hücrelerine çekilirler ve bu süre içinde her gün oruç tutarlar. Bu tarikâtın Mısır'da bulunan diğer müridleri ise, üç günlük bir "*halvet*"e çekilirler. Bu "*halvet*", tarikâtlarının kurucusu Şeyh el-Demirdaşı'nın doğum yıldönümüne (*mevlid*) rastlar ve aynı kişinin mezarına ait caminin bitişiğinde bulunan hücrelerde geçer. Bu zaman içerisinde, onlar, sadece beş vakit namaz için camide görünürler; ibadet ve tarikât gereği sözlerin dışında konuşmaktan kendilerini alkoyarlar. Eğer bir başkası onlara soru sorarsa "*Lâ ilâhe illallah*" tan başka bir şeyle cevap vermezler. Aynı şey, kırk günlük "*halvet*" sırasında da olur³⁸. Diğer taraftan, halvet haline ve o halde kullanılan yönteme karşı gelen tarikâtlar da vardır³⁹. Bilgilerimize göre, bu tarikâtların hiç birinde hıristiyan "Trappist" tarikâtlarındaki gibi sükût kaidesine rastlanmaz.

Bununla birlikte, bu tarikâtlarda, kendi otoriteleriyle fazladan bir ilkeyi tarikât müridlerine kabul ettiren kişiler bulunabilir. Şam'da 1873 yılı sonbaharında rastladığım bir dervişin çok canlı hatırasını unutamıyorum. Bu uzun, bakımsız saçları çıplak vücuduna inen bir kişi idi. Her sabah Ümeyye camii yakınındaki pazarda görünüyordu; herkes ona bol bol sadaka veriyor ve azda olsa korkulu bir saygı gösteriyorlardı. Onu diğer dilenci dervişlerden ayıran şey, namazda kullanılan kutsal kelimeler dışında *Allah* kelimesinden başka bir kelime söylemeyişi idi. Bu birçok yıllar böyle sürdü. O sadece bu *Allah* kelimesini çok çeşitli şekilde, çeşitli makamlarla söylüyordu; bu söyleyiş şekli bazan bir istek, bazan bir çığlık veya bir rica veyahutta bir red anlamında idi. Dış dünya ile olan bütün ilişkileri bu bir tek kelimedede özetleniyordu.

38 Lane, *Manners and customs fo the modern Egyptians*, 5. bas., I, s. 209.

39 Bu konuda Muhammed el-Arabî ibn el-Sâih'in *Bunyat el-Müstefid* (Kahire 1304, s. 20-21) adlı eserinde çok ilgi çekici hususlar vardır.